

Temat:

Cmentarze wojenne – pamięć, forma i znaczenie

Cele edukacyjne:

- uczeń poznaje historię i funkcję cmentarzy wojennych w Polsce i na świecie, rozumiejąc ich rolę jako miejsc pamięci narodowej i międzynarodowej.
- uczeń potrafi rozpoznać i omówić formy upamiętnienia poległych żołnierzy, analizując elementy architektury, symboliki i inskrypcji występujące na cmentarzach wojennych.

Grupa docelowa:

Uczniowie klas 7–8 szkoły podstawowej/ szkoła ponadpodstawowa.

Czas:

4–5 jednostek lekcyjnych (45 minut każda), z możliwością rozszerzenia.

Metody pracy:

- dyskusja kierowana;
- praca w grupach;
- prezentacje multimedialne;
- wypowiedzi pisemne.

Materialy:

- komputer/projektor;
- kartki, flamastry;
- prezentacje, filmy edukacyjne.

Zagadnienia główne:

Wstęp

Cmentarze wojenne to miejsca szczególne – świadectwo tragicznych wydarzeń, miejscem zbiorowej pamięci i uhonorowania ofiar wojen. W przeciwieństwie do zwykłych cmentarzy, upamiętniają one ofiary działań zbrojnych – żołnierzy, partyzantów, cywilów – poległych na polach bitew lub zamordowanych w wyniku działań wojennych. Różnią się od siebie skalą i formą – mogą to być rozległe **cmentarze wojenne**, pojedyncze **kwatery wojenne** w obrębie zwykłych cmentarzy, a także symboliczne **mogily wojenne**.

Cmentarz wojenny

- To samodzielny, wyodrębniony teren, na którym pochowani są polegli w wyniku działań wojennych.
- Może zawierać setki lub tysiące grobów.
- Przykład: Cmentarz Orląt Lwowskich, Cmentarz Żołnierzy Armii Radzieckiej w Warszawie.

Kwaterna wojenna

- To wydzielona część istniejącego cmentarza cywilnego, gdzie pochowani są żołnierze lub ofiary wojny.
- Często znajduje się tam zbiorowy pomnik lub krzyż.
- Przykład: Kwaterna powstańców warszawskich na Cmentarzu Powązkowskim.

Mogiła wojenna

- Pojedynczy grób lub niewielka zbiorowa mogiła żołnierzy lub cywilów, często w miejscu walki.
- Może być zachowana symbolicznie – bez ciał – jako miejsce pamięci.
- Przykład: Mogiła partyzantów w lesie, mogiła nieznanego żołnierza.

3. Historia cmentarzy wojennych

a) XIX wiek

- Początki świadomego upamiętniania poległych żołnierzy, np. po wojnach napoleońskich.
- W Polsce – groby powstańców listopadowych i styczniowych, często anonimowe.

b) I wojna światowa

- Pierwszy konflikt o masowej skali – ogromne straty.
- Tworzenie specjalnych cmentarzy wojennych – np. **cmentarze z okresu I wojny światowej w Galicji Zachodniej** (Małopolska), starannie projektowane przez architektów austriackich.

c) II wojna światowa

- Setki tysięcy ofiar w Polsce – żołnierzy i cywilów.
- Cmentarze wojskowe, kwatery partyzanckie, groby ofiar obozów koncentracyjnych.
- Pojawia się nowy typ – **cmentarze ofiar ludobójstwa** (np. w Treblince, Sobiborze, Majdanku).

4. Przykłady cmentarzy wojennych w Polsce

Miejsce	Typ	Opis
Cmentarz Wojskowy na Powązkach w Warszawie	Cmentarz wojenny wojskowy	/ Spoczywają tu żołnierze, powstańcy, ofiary reżimów.
Cmentarz Łyczakowski Orleń Lwowski	– Kwaterna wojenna cmentarzu cywilnym)	(na Miejsce pamięci młodych obrońców Lwowa z 1918 roku.
Cmentarz Żołnierzy Radzieckich w Warszawie	Cmentarz wojenny	Pochowano tu ok. 21 tys. żołnierzy Armii Czerwonej.
Cmentarze I wojny światowej w Małopolsce	Cmentarze wojenne	Przykład zachowanych nekropolii z lat 1914–1918.
Treblinka – miejsce pamięci	Symboliczna nekropolia mogiły zbiorowe	/ Miejsce kaźni i pochówku ofiar Holocaustu.

5. Symbolika i wygląd cmentarzy wojennych

- **Prostota** – wiele grobów z identycznymi krzyżami lub tabliczkami.
- **Równość** – niezależnie od rangi wojskowej wszyscy pochowani jednakowo.
- **Pomniki** – centralny krzyż, orzeł, znicz, płyty z nazwiskami poległych.
- **Zieleń** – często projektowane z drzewami, żywopłotami, jako miejsce zadumy.

6. Rola cmentarzy wojennych

- **Historyczna** – dokumentują miejsca bitew, losy jednostek wojskowych, cierpienia ludności cywilnej.
- **Patriotyczna** – miejsce uroczystości państwowych, apeli poległych.
- **Wychowawcza** – element edukacji historycznej, szczególnie młodzieży.
- **Międzynarodowa** – świadectwo wspólnej pamięci narodów (np. groby żołnierzy niemieckich, radzieckich, brytyjskich w Polsce).

7. Współczesne wyzwania i ochrona

- **Prawna ochrona** – w Polsce cmentarze wojenne podlegają ochronie państwowej (ustawa o grobach i cmentarzach wojennych z 1933 r., znowelizowana).
- **Zaniedbanie lub dewastacja** – problem grobów w trudno dostępnych miejscach, zniszczonych przez czas lub ludzi.
- **Upamiętnianie w formie cyfrowej** – internetowe bazy grobów wojennych (np. IPN, grobywojenne.pl).
- **Współpraca międzynarodowa** – wspólne projekty konserwacji grobów, np. polsko-niemieckie i polsko-ukraińskie.

8. Zakończenie

Cmentarze wojenne to nie tylko miejsca pochówku – to milczący świadkowie historii, pomniki zbiorowej pamięci i ostrzeżenie przed wojną. Niezależnie od tego, czy jest to duży cmentarz wojenny, kwatera w obrębie cmentarza cywilnego, czy samotna mogiła w lesie – wszystkie mają wspólną funkcję: **pamiętać i przypominać** o cenie, jaką ludzkość zapłaciła w konfliktach zbrojnych.

Etapy realizacji scenariusza

1. Cmentarz jako dobro dziedzictwa / odpowiedzialność wspólnoty

Źródło: UZ: B. Skaldawski, cz. II, s. 27–31; wątki o ochronie i ewidencji.

Cel dydaktyczny: rozpoznanie cmentarza jako elementu dziedzictwa kulturowego i dobra wspólnego; kształtowanie odpowiedzialności obywatelskiej.

Propozycja działania na lekcji

Analiza zdjęcia lokalnego cmentarza wojennego → pytania: „*Co chronimy?*”, „*Dlaczego?*”, „*Kto odpowiada?*” + propozycja symbolicznego „gestu pamięci”.

2. Język godności i fundament pamięci

Źródło: UZ: apel międzywyznaniowy (s. 24–25), „Godność nie umiera” (s. 159–160); M: definicje pedagogiki pamięci (s. 59–60).

Propozycja działania na lekcji

Redakcja komunikatów o cmentarzach wojennych w „języku godności” + mapa pojęć (pamięć–godność–wspólnota–prawo).

3. Równość i inkluzywność upamiętnienia (Pola pamięci / ściany pamięci)

Źródło: KP: art. 30 – Pola pamięci (s. 228–229); UZ: przykłady praktyk upamiętniania (cz. IV/V).

Propozycja działania na lekcji

Projekt makiety „ściany pamięci” — wspólna przestrzeń upamiętnienia bez wykluczania.

Powiązania: edukacja historyczna – etyka – prawo – projektowanie pamięci.

4. Pamięć normatywna i pedagogika miejsc pamięci

Źródło: M: wstęp/definicje pedagogiki pamięci (s. 59–60), s. 64–69 (Oneg Szabat, testamenty, „cztery żywioły” Leociaka).

E. Czykwin, Przesłania metafory obersturmführera przywołanej przez Victora Klemperera w książce LTI. Notatnik filologa [w:] https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_14746_TIM_2024_36_2_15

(Pokazanie, że pamięć o zmarłych i miejscach spoczynku ma charakter normatywny (wychowuje, buduje wspólnotę, przeciwdziała zapomnieniu i banalizacji przemocy).

Propozycja działania na lekcji

Analiza fragmentów świadectw + stworzenie krótkich, godnych komunikatów o cmentarzach wojennych (np. opis tablicy informacyjnej, tekst upamiętnienia).

Na co zwrócić szczególną uwagę

- cmentarz wojenny jako miejsce pamięci i dobro wspólne;
- wprowadzenie wspólnego aparatu pojęciowego i bezpiecznego języka rozmowy o tematach wrażliwych;
- projektowanie form pamięci;
- nadanie zajęciom wymiaru wychowawczego i historycznego, wzmacnianie etycznego fundamentu działań.

Efekty:

Uczniowie rozwijają postawę szacunku wobec miejsc pamięci i bohaterów przeszłości, rozumieją znaczenie zachowania cmentarzy wojennych dla tożsamości narodowej i dziedzictwa kulturowego.

Uwagi dla nauczyciela (sugerowane karty pracy):

- **K1** – Język godności w komunikacji wspólnotowej
- **K5** – Makieta „ściany pamięci”
- **K10** – Praca ze świadectwem i etyka mówienia o traumie
- **K11** – Dziedzictwo lokalne i odpowiedzialność wspólnoty

9. Bibliografia

- E. Czykwin, Przesłania metafory obersturmführera przywołanej przez Victora Klemperera w książce LTI. Notatnik filologa, „Teologia i Moralność”, Volumen 19 (2024), numer 2 (36), s. 213-230. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych.
- Michalski, A., Pedagogika pamięci w perspektywie działalności organizacji „Oneg Szabat”. „Studia z Teorii Wychowania”, 2025/3 (52), s. 59-69.
- Uszanujmy zmarłych. Problematyka ochrony starych cmentarzy i perspektyw prawa pogrzebowego, red. B. Imiołczyk, J. Troszczyńska-Reyman, T. J. Zieliński, WN ChAT, Warszawa 2022, ss. 266, ISBN 978-83-60273-67-8.
- Portal Instytutu Pamięci Narodowej – baza grobów i cmentarzy wojennych.
- „Cmentarze I wojny światowej w Galicji Zachodniej” – publikacje regionalne.
- Strony lokalnych samorządów i opiekunów cmentarzy.
- Baza danych Commonwealth War Graves Commission.